

Bild och form på stenåldern

Den mest påtagliga konsten som finns kvar från stenåldern är de välkända hällristningarna och hällmålningarna. Mycket tyder också på att människorna ansträngt sig för att försköna sin vardag med vackra mönster och ornament på nyttoföremål som keramik och jaktredskap.

Streckgubbar och geometri

Mycket av den tidiga konsten världen över är geometrisk och t.o.m. strikt. Mönster på keramik, horn och ben, eller ristningar och målningar i sten utgörs i många fall av kombinationer av mönster som spiraler, romber, sicksacklinjer och streck. De flesta av mönstren ser vi på keramik, men det finns också andra föremål. Endast i ett fåtal fall finns det mer naturalistiska ristningar. Från Ryemarksgården i Danmark finns det kanske mest kända exemplet med ett antal stiliserade människofigurer i procession ristade i ett stort djurben.

I sällsynta fall hittar arkeologerna också vackert utformade föremål i ben, sten och keramik som visar på att man även har skulpterat tredimensionella föremål. Sådana exempel är en ceremoniyxa i bergart från Uppland, utformad som ett älghuvud, eller en vacker kam av ben, dekorerad med ett utsnidad älg- och ett människohuvud från Gotland. Några fynd av det här slaget har man ännu inte hittat i Västmanland.

Keramik

Vad som däremot är mer vanligt i arkeologiska fynd är keramik från stenåldern. Konsten att bränna keramik kom till Norden ungefär för 7000 år sedan, men det tog lång tid innan tekniken blev fulländad. Till en början var keramiken odekorerad, grovkornig och dåligt bränd. Eftersom keramik bevaras i jorden nästan opåverkad under flera tusen år är det ofta genom att analysera dess formspråk och dekoration som arkeologer kan datera och klassificera hela bosättningar.

Kärlen varierade mycket i form och dekor under stenåldern, och fynd av keramik brukar kunna avgöra vilken "kultur" den tillhör. Trattbägarceramik och gropkeramik är ett par typer som givit namn åt olika perioder för forskarna.

Stenålderns keramik är tummad eller ringlad för hand. Drejning med drejskiva verkar inte ha förekommit i Norden förrän under medeltiden. Leran magrades med allt från krossad granit, till växtmaterial, kalksten och till och med asbest.

I Västmanland är de äldsta fynden av keramik av gropkeramisk typ (från ca 3000 f.Kr.). Lerkärlen kunde ha varierade former med spetsiga eller flata bottnar, och en typisk dekor i form av mönster av små, stämplade gropar. Förutom groparna fanns ofta ristad dekor med geometriska mönster, avtryck av snören och ristade parallella linjer som ser ut ha åstadkommit med en kam.

Keramiken brändes i öppen eld med god tillgång på syre. Det skapade en så kallad oxiderande bränning som gav ett mestadels rött lergods. Keramikens färg bestämdes också mycket av lerans innehåll och sammansättning. Under den allra senaste delen av stenåldern gick man över till att använda kalkrika leror vilket gav ett mer gulaktigt lergods.

Kläder och smycken

Att smycka sig och göra sig själv och sin omgivning vacker verkar vara ett universellt drag. I gravar från stenåldern kan man ibland tydligt se spår efter dräkt detaljer, även om skinn och textilier sedan länge förmultnat. Pärlor av djurben och djurtänder har sytts fast utmed armar och i nederkant på dräkter.

I en stenåldersgrav från Gotland har man till och med funnit en mängd små slipade pärlemorplattor som en gång verkar ha varit fästade på ett band eller skärp av tyg eller skinn. Just Gotland har många välbevarade stenåldersgravar tack vare den kalkrika jorden. Därifrån finns också de mest spektakulära modedetaljerna med halsringar av enorma svinbetar och vad som tolkas som en bikinitrosa eller ländskört av sältänder.

Det kan också vara möjligt att stenåldersmänniskorna prydde sig med tatueringar. Många nu levande naturfolk använder tatueringar som utsmyckning men också för att visa grupptillhörighet, status, mm. Den berömda 5000 år gamla "ismannen", eller "Ötzi" som hittades av arkeologer i alperna 1991, hade tatueringar i form av olika parallella linjer på ryggen.

Hällmålningar och hällristningar

De flesta känner till de fantastiska grottmålningar som finns djupt inne i grottor i Lascaux i Frankrike och Altamira i Spanien. Bilderna föreställer oftast de stora bytesdjuren mammut, urox, vildhästar och hjortar. Dessa målningar tillverkades med färger av

14000
f. Kr.

Issmält-
ningen

12000
f. Kr.

Boplatser

11000
f. Kr.

Mammuten
dör ut

8000
f. Kr.

Svealand
isfritt

4700
f. Kr.

Keramik

4100
f. Kr.

Sädes-
odling

2800
f. Kr.

Guld och
koppar

2500
f. Kr.

Egyptens
pyramider

jordpigment, sot och blod med fett som bindemedel. De utfördes omkring 15 000-20 000 f.Kr. och saknar motstycke i Norden.

Från norra och mellersta Sverige finns det dock spår av målningar i färg från jägarstenåldern, även om de är mycket mindre avancerade än grottkonsten. På berghällar i Härjedalen har man målat stiliserade bilder av älgar och människor i rödockra. Hällmålningar är ovanligare än de mer kända hållristningarna, och ofta äldre. Eftersom färgerna inte skyddats från väder och vind genom årtusendena är det möjligt att det en gång i tiden funnits mycket fler målningar som nu försvunnit. Tidigare trodde man att de svenska hällmålningarna endast förekom i Norrland, inom det område där vi idag finner jaktristningarna, men nya upptäckter av bohuslänska och värmländska hällmålningar motbevisar att de skulle vara ett specifikt nordsvenskt fenomen.

Generellt sett i Sverige har målningar oftast placerats på lodräta berg, hällar och block. Målningarna i både de södra och norra delarna av Sverige finns vid stillastående vatten eller på platser utan vattenanknytning men ofta vid extrema lägen i naturen. Vissa är belägna på ställen som är relativt svåra att nå för människor t.ex. på flyttblock ute i sjöar eller i branta sluttningar i skogsmiljö.

Olika tekniker har använts för att framställa målningarna, som till exempel att stryka på färgen med fingrar, pensel, stickor, skinn eller fjädrar, men färgen kan även ha blåsts ut på klippan. Den färg som användes bestod liksom hos grottmålningarna i Sydeuropa troligtvis av bränd rödockra blandad med fett, blod, ägg, urin och saliv, vars funktioner var att binda färgen och ge den hållbarhet. En annan orsak till att de har bevarats torde vara de skyddande klippöverhäng som målningarna i många fall placerats under.

De nordiska hållristningarna är huggna i berghällar och stora stenblock och förekommer över nästan hela Sverige. De äldsta har förmodligen kommit till under den sena stenåldern, men det är under bronsåldern som de flesta ristningarna verkar ha sitt ursprung. I Sydeuropa, på Brittiska öarna och i övriga delar av världen finns det

dock gott om hållristningar från stenåldern. Också här är det geometriska mönster som dominerar, men även spiraler, cirklar och sammansatta mönster.

Arbets tips

- Prova på att tumma och ringla keramik efter förebilder från stenåldern. Dekorera med olika mönster.
- Är man riktigt djärv kan man försöka bränna sin keramik i öppen eld, men var beredd på förluster.
- Studera bilder av hällmålningar och ristningar. Hur ser formspråket ut? Är bilderna där gjorda endast som dekor eller kan de ha flera betydelser?

Att läsa vidare

I Västmanlands fornminnesförenings årsskrift 1965-66 finns en artikel om gropkeramik och en del bilder på just den Västmanländska keramiken. Det kan dock vara tydligare och mer inspirerande att se de många typer av dekorer och mönster som finns i bl.a. *Arkeologi i Norden del I* av Göran Burenhult eller i Oscar Montelius bildverk *Minnen från vår forntid, del 1*. Titta också på bilder av grottmålningarna från Europa och andra delar av världen, de brukar finnas med i de flesta böcker om konsthistoria.

Kulturmiljöer i Västmanland

De största fynden av gropkeramik med bevarad dekor kommer från stenåldersboplatsen Fågelbacken i Hubbo socken. Andra ställen är Äs i Romfartuna och Attersta i Sevall, alla i Västerås kommun. Idag syns dock inga spår efter själva boplatserna. Dekoren på keramiken verkar ha tillverkats med både kammar, snören och andra redskap. De små groparna som är karakteristiska för stilen har förmodligen tryckts in i halvtorra kärl med en trästicka eller sten.

Det finns många hållristningar i länet, de flesta i Västerås och Köpings kommuner. Även om de inte kan dateras exakt till stenåldern ger de ändå en bild av formspråket under tiden. Ett fint exempel är cirkelristningarna i Kungsåra utmed gamla Stockholmsvägen. Andra platser som kan besökas är Häljesta i Munktorp som är länets största hållristningslokal med 100-tals bilder och scener.

